

στάσεων της γυναικείας αλλά, κυρίως, της ανδρικής σεξουαλικότητας στον βωμολοχικό Λαϊκό Λόγο (τραγουδιά και παροιμίες) επιχειρείται στην μεταπτυχιακή μου εργασία με τίτλο «Construction de la virilité et l'homosociété masculine dans la Grèce moderne, Paris, EHESS, Octobre 1988, 98 σσ.

12. Βλάχος Φίλιππος (εκδ.). Γαμοτρόγουδα δημοτικά. Αθήνα, τυπογραφείο «Κείμενα», 1985, σ 9.

13. Du Boulay Juliet, Portrait of a Greek Mountain village, Oxford, Clarendon Press, σσ 124-125.

14. Για την εγκράτεια και την ανδρική σεξουαλικότητα στην Αρχαία Ελλάδα βλ. Φουκώ Μισέλ, Ιστορία της Σεξουαλικότητας 2. Η χρήση των απολαύσεων, Αθήνα, εκδ. Ράππα.

15. Καραγιάννης Βαγγέλης (εκδ.). Τα αδιάντροπα Λεσβιακά Λαογραφικά, Αθήνα, εκδ. Φιλιπότη, 1983.

16. Αντώνης Μαρί-Ελιζαμπέτ, ό.π., σ. 219.

17. Για τις ερωτικές σχέσεις «καμκιών» και τουριστριών βλ. Zinovieff Sofka, Images of tourist women and orang pickers in Nafplion. Ανακοίνωση στο Σύμπόσιο Ανθρωπολογίας της Μυτιλήνης, 1986.

18. Auriel Cl., Chants populaires de la Grèce moderne, Paris, éd. Didot, 1824, σ 360.

19. Για τους «παρεκκληνώτες» του ανδρισμού, βλ. Γιαννάκοπουλος Κώστας, ό.π., σσ. 49-56.

Social Sex, Homosociality, Sex K. Giannakopoulos

Public activities in the «traditional-Mediterranean societies were organized on the basis of the personal relations between men. The intense sentimentality and the close physical contacts of men have led many Western scholars to the conclusion that these relations can be characterized as homosexual ones. For a better understanding of these relations we think as necessary that one should take into consideration the content each society has placed upon the terms sexual / sexuality, sentimentality/friendship, manliness /womanliness as well as the mode in which the forementioned phenomena are articulated in the overall social and financial structure of each society. Starting from this point of view we proceed to a first approach of the Greek «traditional» society, a society both heterosexual and homosocial. Heterosexual, because all sexuality is confined in the relation between male and female, between, that is, the sovereignty of men and the submission of women.

The fear of feminization and the display of virility do not only lead to the submission of women to men as a prevailing symbol of sexuality, but also construct the relations between men in the framework of homosociality and define its limits.

ΘΥΣΙΑ ΤΑΥΡΩΝ ΚΑΙ ΝΕΚΡΙΚΑ ΕΘΙΜΑ ΣΤ' ΑΓΡΙΔΙΑ ΤΗΣ ΙΜΒΡΟΥ*

Το ταξίδι στην Ίμβρο αποτελεί αληθινή ψυχική δοκιμασία, εξαιτίας των αντιφατικών συναισθημάτων που κατακλύζουν κάθε στιγμή τον επισκέπτη.

Απ' τη μια το όμορφο τοπίο, με την εναλλαγή βουνών και κοιλάδων, με τα παλιά ελληνικά χωριά χτισμένα στις πλαγιές, και η παρουσία πάμπολλων αρχαίων και μεσαιωνικών ερειπίων σε συγκινούν γιατί, με την πρώτη ματιά, νομίζει πως τίποτα δεν άλλαξε, ένα τελευταίο κομμάτι ελληνισμού υπάρχει ακόμα εκεί, μέσα στην Τουρκία, και αντιστέκεται στο πέρασμα του χρόνου.

Απ' την άλλη, ανακαλύπτεις με πόνο ψυχής ότι τα χωριά είναι φαντάσματα με τούρκικα πλέον ονόματα, τα σπίτια άδεια και λεηλατημένα, οι εκκλησιές, τα ξωκλήσια και τα σχολεία κατεστραμμένα ή κλειδωμένα, οι άνθρωποι φευγάτοι. Στον κάμπο ξεφυτρώνουν νέα, τούρκικα χωριά που τα κατοικούν ξένοι, Ασιάτες έποικοι και τα χωράφια, οι ελληνικές περιουσίες, έχουν γίνει τοιφλίκια τους. Και παντού η έντονη παρουσία του τουρκικού στρατού που κατακλύζει το νησί δημιουργεί στους ελάχιστους πια Έλληνες κατοίκους αλλά και στον επισκέπτη την αίσθηση πως βρίσκεται σ' ένα τόπο κατακτημένο¹.

Κι ενώ, μετά απ' όλ' αυτά τα οδυνηρά, νομίζεις πως όλα είναι πλέον χαμένα, στ' Αγρίδια, το Δεκαπενταύγουστο, σε περιμένει το θαύμα! Το έρημο σχεδόν, κατοικούμενο από ελάχιστους πια ηλικιωμένους Έλληνες χωριά, σε πείσμα όλων αυτών, πανηγυρίζει.

Ελένη Ψυχογιού

Λαογράφος

Κάθε καλοκαίρι, οι Ίμβριοι, όπου γης, ακούγοντας τη φωνή της καρδιάς τους, αναζητώντας τις μνήμες και τις ρίζες τους, έρχονται, για λίγες έστω μέρες, αφηφώντας τα έξοδα και την ταλαιπωρία². Κάνοντάς το ακόμα και σαν πράξη αντίστασης, φτάνουν σ' ένα τόπο κουρσεμένο, που δεν τους ανήκει πια κι ας είναι δικός τους, να προσκυνήσουν τα πατρικά τους σπίτια, τις εκκλησιές και τους νεκρούς τους, να ξαναδώσουν ζωή στα παλιά κολοκαιρινά πανηγύρια και ιδιαίτερα στο πανηγύρι της

Παναγίας, στ' Αγρίδια, το Δεκαπενταύγουστο.

Είναι γνωστό πως τα πανηγύρια, πέρα από τον λατρευτικό, ψυχαγωγικό και οικονομικό χαρακτήρα που έχουν, αποτελούν κορυφαία κοινωνική εκδήλωση, στα πλαίσια της οποίας τα άτομα επαναθεβαίνουν τους εθνικούς, κοινοτικούς και συγγενικούς δεσμούς τους καθώς και τη σχέση τους με το χώρο και το χρόνο, ως φορείς μιας αδιάσπαστης εθνικής και πολιτισμικής συνέχειας. Όλα αυτά πραγματοποιούνται μέσα από ένα πλέγμα

πολυήμερων θρησκευτικών και κοινωνικών εκδηλώσεων καθώς και τελετουργιών με μαγικο-θρησκευτικό χαρακτήρα και αυστηρά καθορισμένο τυπικό, που επαναλαμβάνονται χρόνο με το χρόνο.

Στο πανηγύρι της Παναγίας στ' Αγρίδια, όπου είχα την τύχη να παρευρεθώ τον Αύγουστο του 1990, εξακολουθούν να γίνονται, μεταξύ των άλλων, και δύο αρχαϊκές μορφές τελετουργίες, τις οποίες φωτογράφησα και κατέγραψα: αιματηρή δημοτελής θυσία βοοειδών (το κοινώς λεγόμενο *κουρμπάνι* ή *κουλμπάνι*), με μαγειρέμα και διανομή του θύματος στους πανηγυριστές, και νεκρόδειπνο, προσφορά δηλαδή τροφών στους νεκρούς με συνεοπίσηψη στους τάφους³.

Η καταγραφή και η μελέτη ειδικά τέτοιων εκδηλώσεων πίστεως, εθίμων που επιβιώνουν παρά τις αλληπάλληλες πολιτιστικές μεταβολές και μάλιστα, όπως στην Ίμβρο, κάτω από ιδιαίτερα αντίξοες συνθήκες, υπό το διωγμό μιας εξουσίας αλλοεθνούς και αλλόθρησκης, είναι ιδιαίτερα χρήσιμη, εκτός των άλλων, και για λόγους που αφορούν τις έννοιες της εθνικής συνείδησης και της πολιτισμικής ταυτότητας.

Κατά τον Γάλλο ιστορικό F. Braudel, «οι πολιτισμοί έχουν την ιδιότητα να διασχίζουν το χρόνο, να θριαμβεύουν απέναντι στη διάρκεια. Ενώ γυρίζει η ταϊνία της ιστορίας, εκείνοι παραμένουν στη θέση τους ατάραχοι. Αυτή η ακινησία ριζώνει

τους πολιτισμούς σε ένα παρελθόν πολύ παλιότερο ακόμα απ' ό,τι φαίνεται με την πρώτη ματιά... Ο πολιτισμός είναι μια ανένεχια που όταν αλλάζει, ακόμα και σε τόσο βάθος όσο συνεπάγεται μια νέα θρησκεία, ενωματούνει παλιές αξίες που επιζούν μέσα σ' αυτόν και παραμένουν η ουσία του... Στην πραγματικότητα, κάθε παλιός, καθιερωμένος πολιτισμός υποτάσσεται μόνο φαινομενικά και τότε συνειδητοποιείται περισσότερο, αγανακτεί και αναπτύσσει έναν αδιάλλακτο πολιτισμικό εθνικισμό...». Στην Ίμβρο, που σήμερα «όλα τα σκιάζει η φθόβρα και τα πλακώνει η σκλαβιά», τα παραπάνω βρίσκουν την πλήρη τους έκφραση.

A. Η θυσία

Το έθιμο της θυσίας ζώων, ευρύτατα διαδεδομένο στον ελληνικό και σε όλους σχεδόν τους λαούς κατά την αρχαιότητα αλλά και στις μέρες μας, έχει μελετηθεί διαχρονικά από θρησκευολόγους, αρχαιολόγους, εθνολόγους και λαογράφους. Αποτελεί ένα από τα πλέον χαρακτηριστικά λατρευτικά έθιμα της αρχαίας θρησκείας που επιβίωσε ως τις μέρες μας και μεταπήδησε στη χριστιανική, διατηρώντας ανέπαφο όχι μόνο τον μαγικό πυρήνα και τον λατρευτικό χαρακτήρα του, αλλά και το μεγάλο μέρος και το τελετουργικό τυπικό του.

Η θυσία ζώου εντάσσεται στους τρόπους προσφοράς τροφής

προς το θείο που γίνονται για λόγους εξευμενισμού, αποτροπής κακού —κυρίως αρρώστιας—, εξιλέωσης, ευγνωμοσύνης και ευχαριστίας. Αυτές οι προσφορές-θυσίες μπορεί να είναι αιματηρές ή αναίμακτες, δημόσιες ή ιδιωτικές, να τελούνται σε τακτά χρονικά διαστήματα ή επί ευκαρία και έχουν λατρευτικό ή και δεισιδαιμονικό-μαγικό περιεχόμενο.

Η έννοια των προσφορών αυτών είναι συνδεδεμένη και με την ιερότητα του φαγητού. Το κοινό γεύμα συνδέει με ιερούς δεσμούς όσους παίρνουν μέρος σ' αυτό. (Ας θυμηθούμε εδώ και την παροιμιώδη φράση «φάγαμε ψωμί κι αλάτι».) Η θυσία λοιπόν, αιματηρή ή αναίμακτη, είναι ένα κοινό γεύμα ανάμεσα στο θεό και τους πιστούς, που συνδέονται μ' αυτό τον τρόπο στενά μεταξύ τους.

Η αιματηρή θυσία είναι επιπλέον και προσφορά αίματος. Το αίμα ταυτίζεται με την ίδια τη ζωή γιατί κλείνει μέσα του ζωτική δύναμη, τονωτική και γονιμική, που τη μεταβιβάζει σ' όσους το δέχονται γι' αυτό χρησιμοποιείται σε πολλές μαγικοθρησκευτικές πράξεις με καθαρτικό, γονιμικό κλπ. χαρακτήρα.

Στην Ίμβρο, δημόσιες θυσίες (κουρμπάνια) γινότουσαν, και γίνονται, ως ένα βαθμό (εκτός από το Δεκαπενταύγουστο) του Αγίου Γεωργίου, των Αγίων Αναργύρων, του Αγίου Παντελεήμονος, αλλά και πολλές ιδιωτικές, σε γιορτές αγίων προς εκπήλωση τάματος για αρρώστια, όπως π.χ. σεληνια-

σμό. Τα ζώα που σφάζονται είναι ταύροι, αγελάδες, πρόβατα, αρνιά, κατσίκια και όρνιθες. (Γ.Ν. Αικατερινίδης, 1979, σσ. 25-26, 93-96).

Τα Αγρίδια είναι χωριό ορεινό, χτισμένο στην πλαγιά του Προφήτη Ηλία (εικ. 1). Τη δεκαετία του '60 το κατοικούσαν εκατό περίπου οικογένειες Ελλήνων⁴. Στο χωριό, όπως και σε όλα τα χωριά της Ίμβρου, δεν υπήρχαν Τούρκοι και τώρα ακόμα οι κάτοικοι δεν πουλούν ούτε νοικιάζουν σπίτια σε Τούρκους έποικους. Σήμερα μένουν εκεί μόνιμα περίπου εξήντα άτομα ελλη-

νικής καταγωγής, μεγάλης ηλικίας.

Οι κάτοικοι, που θεωρούνται απ' τους άλλους Ίμβριους ιδιαίτερα εργατικοί και παραγωγικοί («θγάζουν νερό απ' την πέτρα», λένε χαρακτηριστικά γι' αυτούς), ασχολούνταν με τη γεωργία και την κτηνοτροφία. Το χωριό ήταν πλούσιο, τα σοκάκια του στρωμένα με καλντερίμι, τα σπίτια πέτρινα, διώροφα κατά κανόνα: άδεια τώρα στην πλειοψηφία τους, διατηρούν ωστόσο την παλιά τους αρχοντιά. Η εκκλησία είναι αφιερωμένη στον Ευαγγελισμό της Θεοτόκου, αλ-

λά το πανηγύρι γίνεται στην Κοίμηση, στις 15 Αυγούστου⁵. Το κουρμπάνι αυτής της ημέρας στ' Αγρίδια είναι η πλέον επίσημη πάνδημη δημοτελής θυσία της Ίμβρου⁶. Θυσιάζονται πολλοί ταύροι, που αποτελούν προφορές των πιστών κυρίως για αρρώστια⁷. Η τελετουργία όπως παρακολούθησα τον Αύγουστο του 1990, έγινε ως εξής⁸:

Οι επτά ταύροι-θύματα, τάματα κατοίκων του νησιού αλλά και Ίμβριων της διασποράς, συγκεντρώθηκαν από τους δωρητές το πρωί της παραμονής στο προαύλιο της εκκλησίας όπου

και τους ευλόγησε ο ιερέας με την ειδική γι' αυτό τον σκοπό ευχή (εικ.2)⁹.

Νωρίς το απόγευμα τα ζώα συγκεντρώθηκαν στο χώρο της θυσίας, η οποία τελέστηκε αρκετά μακριά από την εκκλησία, στην άκρη του χωριού, κάτω από μια καρυδιά.

Εκεί παραβρέθηκαν, εκτός από τους δωρητές, οι θύτες (χασάπηδες οι περισσότεροι, που το θεωρούν τιμή και καλό για τους ίδιους και την οικογένειά τους να λάβουν μέρος στη θυσία) και αρκετοί θεατές, κυρίως άνδρες και παιδιά, αλλά και γυναίκες, που παρακολουθούσαν ωστόσο από κάποια απόσταση τα διαδραματιζόμενα (εικ.4)¹⁰. Οι θυσιαστές είναι τρεις-τέσσερις (αφού τα ζώα είναι πολλά και το γδάριμο τους θέλει χέρια) και δρουν υπό την άμεση επίβλεψη του γερο-χασάπη των Ανγριδιών που ζει ακόμα μόνιμα στο χωριό (εικ. 3, ο πρώτος αριστερά). Όσο διαρκεί η θυσία κερνιούνται ρακή, ανταλλάσσουν ευχές και προσφέρουν ρακή και στους παριστάμενους. Όλ' αυτά γίνονται σε μια ατμόσφαιρα σοβαρότητας και σεβασμού που αποδλώνει πως κάτι ιερό συντελείται. Κάθε ζώο, χρώματος μαύρου ως επί το πλείστον, οδηγείται σ' ένα καταφερές σημείο κάτω απ' το δέντρο. Το ξαπλώνουν και του δένουν σφιχτά τα πόδια. Στη συνέχεια ένας θυσιαστής, αφού σηκώσει το κεφάλι του ζώου ώστε ν' ατενίζει τον ήλιο, το ακουμπάει πάνω σ' ένα κλαδί με φύλλα, πατάει το λαίμο του με το πόδι και αφού σταυρώσει με το μαχαίρι το σημείο της σφαγής το χώνει στο λαίμο του, αφήνοντας το αίμα που χύνεται να τρέξει προς τα κάτω, στην καταφέρεια όπου γίνεται η θυσία (εικ. 3). Το ζώο σχίζεται στην κοιλιά και, αφού αφαιρεθεί το κεφάλι, κρεμιέται στα κλαδιά, γδέρνεται από πάνω προς τα κάτω και τεμαχίζεται σε μεγάλα κομμάτια.

Το θέμα είναι αποτρόπαιο. Αν δεν υπήρχε η ιερότητα της τελετουργίας, σε τίποτα δε θα διέφερε από μια συνηθισμένη σκηνή σφαγείου.

Κατόπιν το κρέας τοποθετείται σε καλάθια που φορτώνονται σε γάδαρο και μεταφέρεται στην εκκλησία, όπου αποθηκεύεται

σε μια απ' τις αίθουσες του παλιού σχολείου. Αρκετές οικογένειες αγοράζουν απ' αυτό το κρέας για το σπίτι: το θεωρούν «καλό». Η ίδια διαδικασία επαναλαμβάνεται με όλα τα ζώα της θυσίας. Τα κεφάλια, τα δέρματα και τα εντόσθια προσφέρονται στην εκκλησία, που τα βγάζει σε πλειστηριασμό. Η σπάλα κάθε ζώου προσφέρεται στον παπά της εκκλησίας της Παναγίας, λέγεται μάλιστα παριοικιακή στην Ίμβρο η φράση, «η σπάλα του παπά».

Μετά την τελεση του εσπερινού και αφού έχει αρχίσει πια να βραδιάζει, οι χασάπηδες κόβουν τα κρέατα σε μικρά κομμάτια και τα τοποθετούν σε μεγάλα χαλκωματένια λεβέτια που δανείζονται οι κάτοικοι για την περίπτωση σ' αυτά της εκκλησίας.

Εν τω μεταξύ, χαλώντας σε μερικά —τα ίδια κάθε χρόνο— σημεία, που επιδιορθώνονται, το καλντερίμι έξω απ' τον περίβολο της εκκλησίας, ανοίγουν λάκκους όπου ανάβουν οι φωτιές για το θράσιμο του κρέατος και οι γέροντες κουβαλούν με τα ζώα ξύλα για τη φωτιά. Έχει πια νυχτώσει και οι φωτιές φεγγοβολούν, φωτίζοντας το καλντερίμι. Πρώτα μπαίνουν στη φωτιά τα δύο μεγάλα λεβέτια με τα κόκαλα και ένας τέτταρης με εντόσθια-μεζέ για όσους άνδρες θα ξενυχτήσουν για το θράσιμο του κρέατος και της κουρκούτας (εικ. 5, 6). Οι μάγειροι είναι άνδρες, συνήθως οι ίδιοι, η όλη τελετουργία εξάλλου (θυσία, παρασκευή γεύμα-

τος) είναι αποκλειστικά ανδρική υπόθεση, που τελείται από ένα είδος ιερατείου με προεξάρχοντα τον γερο-χασάπη του χωριού. Η σφαγή, το γδάρισμα, η μεταφορά, το κομμάτισμα, η προετοιμασία και το μαγείρεμα του σφάγιου, καθώς και το μοίρασμα του στους πιστούς, γίνονται αποκλειστικά από άνδρες και μάλιστα ηλικιωμένους, πεπειραμένους «μιμημένους»¹¹. Και ενώ οι άνδρες κατά τη διάρκεια της νύχτας ασχολούνται με την παρασκευή της κουρκούτας, οι γυναίκες τελούν τα δικά τους «νόμματα», που αφορούν τη φροντίδα του νεκρού, της Παναγίας. Οι ηλικιωμένες, μαυροφρεμένες κυρίες, γυναίκες ξενυχτούν μέσα στην εκκλησία

το λείψανο της Παναγίας, ψέλνοντας, δηλαδή μοιρολογώντας την κατά κάποιο τρόπο, όπως κάνουν σε πολλά μέρη και για το νεκρό Χριστό τη νύχτα της Μ. Πέμπτης.

Γύρω στα μεσάνυχτα μπαίνουν στη φωτιά τα λεβέτια με το κρέας, που βράζει ως τα χαράματα¹². Τότε περίπου οι μάγειροι αφαιρούν τα βρασμένα κόκαλα και στο ζουμί τους ρίχνουν το σπασμένο σιτάρι, για να βράσει και να γίνει η «κουρκούτα». Όταν τελειώσει το μαγείρεμα, είναι πια πρωί, ανήμερα της Παναγίας. Η «κουρκούτα» (με το όνομα αυτό εννοείται συχνά και το κρέας και το σιτάρι, κατ' επέκταση) μεταφέρεται με τα λεβέτια στην αίθουσα του σχολείου, όπου το κρέας απλώνεται πάνω στους πάγκους και σκεπάζεται με ειδική ούλα, ενώ η κουρκούτα μένει στα λεβέτια, σκεπασμένη με λαδόκολλες.

Στο κέντρο της αίθουσας τοποθετείται ένα τραπέζι πάνω στο οποίο ακουμπούν ένα πιάτο κρέας και ένα πιάτο κουρκούτα. Μετά την απόλυση της πανηγυρικής λειτουργίας της ημέρας, ο επίσκοπος Ίμβρου και Τενέδου, που χοροστατεί, μπαίνει τελετουργικά, όπως είναι ντυμένος με τα ιερά όμφια, μαζί με τους άλλους ιερείς και τους πιστούς στην αίθουσα όπου είναι η κουρκούτα και διαβάζει πάνω απ' τα αντιπροσωπευτικά δείγματα που είναι τοποθετημένα στο τραπέζακι ειδικές ευχές

υπέρ υγείας, μακροημέρευσης και εθνικής σωτηρίας της Ίμβρου, Τενέδου και των λοιπών αλύτρωτων Ελλήνων, και τα ευλογεί (εικ. 7). Αφού γευτεί ο ίδιος και οι ιερείς την κουρκούτα αποχωρεί, και ένας ηλικιωμένος άνδρας αρχίζει να «μερνάει», να μοιράζει δηλαδή την κουρκούτα στο εκκλησίασμα. Ο κόσμος έρχεται εφοδιασμένος με ειδικά —συχνά μεγάλου μεγέθους, μια που η κουρκούτα είναι άφθονη— δοχεία, με τα οποία την μεταφέρουν στο σπίτι για να την γευτούν όλα τα μέλη της οικογένειας αλλά και οι επισκέπτες, που δεν λείπουν αυτή την ημέρα από κανένα σπίτι, για υγεία. Αρκετοί τη δοκιμάζουν επιτόπου, ιδιαίτερα οι ξένοι, που μετά τη λειτουργία φεύγουν (εικ. 8, 9).

Αυτό είναι «τ' αντέτι», όπως λέγεται, που επαναλαμβάνεται με θρησκευτική ευλάβεια κάθε χρόνο, γιατί «έτσι το βρήκαμε», «για το καλό». Το έθιμο, λόγω των ειδικών συνθηκών, τελείται μέσα σε ατμόσφαιρα βεβαρημένη, πέρα από το δέος που προκαλεί η τελετουργία αυτή καθ' εαυτή, με συγκινησιακό φορτίο που του δίνει τις διαστάσεις μιας πράξης εθνικής αντίστασης. Η Ίμβρος είναι πλέον η μοναδική ίσως περιοχή όπου το έθιμο τελείται ακόμα ως έκφραση μιας γνήσιας λαϊκής θρησκευτικότητας, χωρίς ίχνος φολκλορισμού. Θυσιές κάνουν οι Ίμβριοι και

στις νέες τους εστιές, στην Ελλάδα, κυρίως στη Θεσσαλονίκη (Νέα Μηχανιώνα) και την Αθήνα (στην Αγία Μαρίνα στο Λαγονήσι, στο Άγιο Φανουρίο, στη Σαλαμίνα στη Χάρη της Παναγίας της Ιμβριώτισσας, όπως λέγεται η εκκλησία που έχτισαν, το Δεκαπενταύγουστο), μόνο που δεν θυσιάζονται ταύροι αλλά κριάρια (εικ. 10).

Β. Τα νεκρόδειπνα

Οι προσφορές τροφών στους νεκρούς αποτελούν επιβίωση μιας πανάρχαιας νεκρολατρίας που, αν και αντίθετη προς τη χριστιανική διδασκαλία περί ψυχής, εντάχθηκε ωστόσο στη χριστιανική λατρεία.

Τόπος της λατρείας αυτής είναι τα νεκροταφεία και οι τάφοι. Ο τάφος είναι ο οίκος και ο τόπος ανάπαυσης του νεκρού, μέσα στον οποίο πιστεύεται ότι έχει την ατομική του ζωή που συνδέεται και με τη ζωή του γένους του. Στους τάφους-οίκους τελούνται από την αρχαιότητα τα «νόμιμα», οι προσφορές δηλαδή προς το νεκρό, που είναι τροφή στερεή (ψωμί, μελιγματο, καρπού) ή υγρή (κρασί, λάδι, νερό), για τη συντήρηση και την ευχαριστήσή του.

Η προσφορά τροφής προς το νεκρό, που αρχίζει πριν από την ταφή, με την τοποθέτηση ψωμιού στο μέρος που ξεψύχησε, συνεχίζεται με τροφές που το-

ποθετούνται μέσα στο φέρετρο ή πάνω στον τάφο του. Στο νεκρικό τραπέζι (παρηγοριά), όπου συγγενείς και χωριανοί, συντρώνε και ο νεκρός, όπως και στα τραπέζια που γίνονται σε τακτά διαστήματα, στα μνημόσυνα. Οι προσφορές αυτές, εκτός απ' την ικανοποίηση της ψυχής στον κάτω κόσμο, όπου ο νεκρός συνεχίζει τη ζωή του, εξασφαλίζουν και την επικοινωνία των ζωντανών με τους νεκρούς, μέσα απ' τη φροντίδα της παρασκευής τους και τη συνεισφορά στον τάφο, πράγμα που αποτρέπει τη λησμονιά και συντηρεί τη μνήμη του.

Κατά βάθος όμως, οι προσφορές αφορούν την άλλη πλευρά του νεκρού, τη δαιμονική ιδιότητά του. Ο νεκρός συν τω χρόνω ανέρχεται στη χώρα του «δαίμονος», δηλαδή ταυτίζεται με το θείο και ο τάφος είναι ο θυμός του. Όπως οι άνθρωποι θυσιάζουν και προσφέρουν χορές στον τάφο του ήρωα —ή, στη χριστιανική θρησκεία, του άγιου, (ας μην ξεχνάμε ότι και ο ναός με την Αγία Τράπεζα είναι ένα είδος τάφου-θυμού του άγιου στο όνομα του οποίου είναι χτισμένη και λείψανα του οποίου συχνά περιέχει)—, έτσι προσφέρουν και στον τάφο-θυμό του νεκρού. Ηρωοποιημένος πλέον, ο νεκρός έχει περάσει μέσα από τον κοινό χαρακτήρα του δαίμονα στη σφαίρα των θεϊκών-υπερφυσικών όντων. Οι προσφορές αυτές σήμερα γίνονται σε τακτές περιπτώσεις, ιδιαίτερα τα Ψυχοσάββατα και την Πεντηκοστή, οπότε πιστεύουν ότι οι ψυχές εκπορεύονται ελεύθερες, τη Μ. Παρασκευή, το Δεκαπενταύγουστο κ. α., και αποδέχονται στο να εξεμμενίσουν, να ευχαριστήσουν ή να εξελιχθούν στον δαίμονα-νεκρό.

Επιπλέον, η προσφορά καρπών που συνδέονται με τη γονιμική λειτουργία των πνευμάτων διατηρεί τον τύπο των «απαρχών», δηλαδή των πρώτων ώριμων καρπών που θυσιάζονται-προσφέρονται στο θείο, πριν τους γευτεί ο άνθρωπος.

Στα Αγρίδια, το μεσημέρι του Δεκαπενταύγουστου, μετά τη θεία λειτουργία και το μοίρασμα της «κουρκούτας», ο επίσκοπος και οι ιερείς μαζί με τους κατοίκους του χωριού, γυναίκες και

άνδρες κάθε ηλικίας, πηγαίνουν στο νεκροταφείο. Προηγούμενος, ή και ταυτόχρονα, οι γυναίκες έχουν τοποθετήσει σε μια απ' τις γωνίες του οικογενειακού τους τάφου έναν όμορφα στολισμένο δίσκο, ο οποίος περιέχει γλυκίσματα (λουκούμια, μακλαθά, κλπ.) και φρούτα εποχής (καρπούζι, σταφύλια, ροδάκινα κ. ά.), και καθισμένες πάνω στους τάφους, συζητούν και κερνισούνται από τους δίσκους συγγενώντας τους νεκρούς (εικ. 11)¹³.

Όταν φτάσει ο δεσπότης και οι ιερείς, συγκεντρώνονται όλοι στο κέντρο του νεκροταφείου, μπροστά στο εκκλησάκι που είναι αφιερωμένο στον Άγιο Μόδεστο¹⁴.

Εκεί ο επίσκοπος ψάλλει γονατιστός ειδική δέηση και κάνει ομαδικό τρισάγιο για όλες τις ψυχές, όπου αναπέμνει ευχές υπέρ των ζώντων και αλύτρωτων Ελλήνων και μνημονεύει τους νεκρούς. Στη συνέχεια πηγαίνει, κατόπιν προσκλήσεως, στους τάφους και διαβάσει τρισάγιο, καθώς και οι ιερείς (εικ. 12). Τους προσφέρουν από τα μείλιγματα των δίσκων και όλοι συνεχίζουν να αλληλοκερνισούνται, λέγοντας, «Θεός σχωρέσ' τον», δηλαδή ότι «θυμούμαστε και τους νεκρούς, μέρα που είναι», όπως λένε χαρακτηριστικά, εξηγώντας τα δρώμενα (εικ. 13). Σημειωτέον ότι ομαδική δημόσια έξοδος στους τάφους και προσφορά στους νεκρούς, κατά τη μαρτυρία τους, γίνεται μόνο αυτή την ημέρα στ' Αγρίδια.

Το πανηγύρι της Παναγίας στ' Αγρίδια με τις τελετουργίες που περιγράφηκαν λεπτομερώς περιέχει αρκετά ενδιαφέροντα, άξια προς παρατήρηση στοι-

χεία, που μπορεί να οδηγήσουν τον ερευνητή σε παραπέρα έρευνα σχετική με την αδιάσπαστη πολιτισμική συνέχεια στο νησί και την ευρύτερη περιοχή.

α. Είναι εντυπωσιακή η διάδοση της λατρείας της Παναγίας στο νησί, όπως και σ' όλα τα νησιά του Αιγαίου άλλωστε. Όλα σχεδόν τα χωριά του έχουν την κύρια εκκλησία αφιερωμένη στην Κοίμηση της Θεοτόκου ή σε άλλη γυναικα-αγία, (όπως π.χ. στην Αγία Μαρίνα, στο Κάστρο). Τα περισσότερα απ' τα διακόσια πενήντα έγκλησια του νησιού είναι επίσης αφιερωμένα στην Παναγία¹⁵. Είναι αξιοσημείωτο ότι και η πρωτεύουσα της 'μέμβρου ονομάζεται Παναγία, καθώς και ότι οι 'μβριοι της Αττικής ίδρυσαν στη Σαλαμίνα εκκλησία αφιερωμένη στην Κοίμηση, την Παναγία την Ιμβριώτισσα, που τείνει να γίνει το νέο πανιμβριακό προσκύνημα.

Εκτός απ' το επίσημο κουρμπάνι στ' Αγρίδια, γίνονται ιδιωτικές θυσίες και σε όλες τις εκκλησίες και τα έγκλησια που γιορτάζουν την Κοίμηση, την επομένη της γιορτής ή στα εννιάμερα της Παναγίας (23 Αυγούστου).

β. Το έθιμο της θυσίας ζώων είναι ευρύτατα διαδεδομένο στο νησί. Από το μήνα Μάιο μέχρι και τον Σεπτέμβρη, που γίνονται τα πανηγύρια, κάνουν θυσίες, είτε βοοειδών είτε προβάτων. Αλλά και στις νέες εστίες τους, στην Ελλάδα, οι 'μβριοι κάνουν πολλές θυσίες και μάλιστα πάντοτε με μεγάλο αριθμό θυμάτων¹⁶.

γ. Το πάνδημο, πανιμβριακό κουρμπάνι γίνεται στην επέτειο της Κοίμησης της Παναγίας, την ημέρα δηλαδή της κηδείας της. Το γεγονός μας φέρνει στο νου

τις «παρηγοριές», το κοινό τραπέζι την ημέρα της κηδείας, προσφορά δηλαδή σε νεκρή, χθόνια γυναικεία θεότητα. Μερικά τυπολογικά γνωρίσματα της λατρείας εξάλλου, όπως είναι το μαύρο —κατά κανόνα— χρώμα των θυμάτων και η τέλεση της θυσίας σε κατωφέρεια ώστε να εξασφαλίζεται η ροή του αίματος προς τα κάτω, ανάγνωση στο τυπικό της αρχαίας θυσίας σε χθόνιες θεότητες¹⁷.

δ. Η τέλεση την ίδια μέρα ομαδικού, επίσημου νεκρόδειπνου τον νεκροταφείο με συμμετοχή του επισκόπου υποδηλώνει μια ευρύτερη λατρευτική εκδήλωση προς όλους τους νεκρούς, τις χθόνιες δηλαδή θεότητες-δαίμονες.

ε. Ο πάνδημος, πανιμβριακός χαρακτήρας του εθίμου, ο εντυπωσιακός αριθμός των σφαγίων σε σχέση με το μέγεθος και τον πληθυσμό του νησιού, σε αντίθεση μάλιστα με τις θυσίες σε άλλες περιοχές, όπου το θύμα είναι ένας μόνο ταύρος, η γρήψη αρκετών στοιχείων του τυπικού της τελετουργίας σε συνδυασμό με την ανεπιφύλακτη, επίσημη συμμετοχή της εκκλησίας¹⁸, προδίνουν μια αρχαϊκότητα που υποδηλώνει παλιά και παγιωμένη παράδοση του εθίμου και της μεγάλης γιορτής.

στ. Θυσία ταύρου στην Κόιμηση της Παναγίας, όπως είδαμε, συναντάμε σε λίγες σχετικές περιοχές. Είναι ενδιαφέρον το ότι οι περισσότερες απ' αυτές ανήκουν στον θρακικό χώρο (Θράκη και Θρακικά Νησιά). Γίνεται επίσης στη Λέσβο, τις Β. Σποράδες και την Εύβοια. Από τον χώρο, γεωγραφικά και πολιτισμικά, τον ενώνει το Βόρειο Αιγαίο. Σ' αυτές τις περιοχές,

όπου επιβίωσε ως την ύστερη αρχαιότητα και πελασγικός πληθυσμός, υπήρχε λόγω της επικονιότητας από θαλάσσιους δρόμους κοινή πολιτισμική και λατρευτική παράδοση.

Η κοινή λατρευτική παράδοση στην αρχαιότητα ήταν η προελληνική, πελασγική θρησκεία των Καβείρων, η οποία, με επίκεντρο τη Σαμοθράκη, ήταν διαδεδομένη στην περιοχή.

Πρόκειται για μια ανεξχνιάστη ως προς την καταγωγή και το λατρευτικό τυπικό της, ακόμα και για τους αρχαίους, μυστηριακή θρησκεία, δεύτερη σε σπουδαιότητα μετά τα Ελευσινία μυστήρια. Η 'μβρος, που διατηρούσε αμιγή πελασγικό πληθυσμό και πολιτισμό ως τον 5ο π.Χ. αι., οπότε την εποίκησαν οι Αθηναίοι, ήταν από τα πιο σημαντικά κέντρα της λατρείας των χθόνιων θεοτήτων των Καβείρων, λατρεία που σεβάστηκε η μητροπολιτική Αθήνα και οι έποικοι, οι οποίοι μάλιστα την ενστερνίστηκαν. Η θρησκεία των Καβείρων περιελάμβανε και χθόνιες γυναικείες θεότητες της γονιμότητας, κάτι αντίστοιχο του τρίπτυχου Δήμητρα - Κόρη - Αδης (Αξίερος - Αξίοκερος - Αξίοκερος). Στην 'μβρος έχει εντοπιστεί μεγάλο ιερό προς τιμήν του καβείριου θεού 'μβραμου-Ερμή, που ήταν ψυχοπομπός, σε τοποθεσία της περιοχής των Αγριδιών, στον Άγιο Δημήτριο.

Απ' όλα τα θρακικά νησιά, η 'μβρος προσληψιότερη τελευταία στον Χριστιανισμό, κατά πάσα πιθανότητα τον 5ο μ.Χ. αι., από τον Κόνωνα. Είναι χαρακτηριστικό το απόσπασμα που περιγράφει τον εκχριστιανισμό της 'μβρος: «Σ' ένα ιδιωλατρικό πανηγύρι στ' Αγριδιανό βουνό,

παρουσιάστηκε ο Κόνων απ' την Ανατολή και τους εδίδαξε για το Χριστό. Όταν τον εδίωξαν οι ειδωλολάτρες, έγινε ορισμός, όπως τους προείπε ο Κόνων, και κατέστρεψε ναούς, ανθρώπους και ζώα. Αυτό το μέρος ονομάζεται "θαμμένη γη"» (Ζαφειριάδης, σσ. 260-261).

Κατά μια άποψη, η μύηση στα Καβείρια μυστήρια τελούνταν τους καλοκαιρινούς μήνες, από το τέλος Μαΐου ως τον Σεπτέμβριο (Κουρτίδης, σ. 42).

Να δείχνουν άραγε δλ' αυτά πως η πάνδημη λατρεία της Κόιμησης της Θεοτόκου και το πανηγύρι της Παναγίας στ' Αγριδιά με τη θυσία-εκατόμη ταύρων και τα νεκρόδειπνα ανακατούν στοιχεία μιας πανάρχαιας ντόπιας λατρείας προς τις χθόνιες γυναικείες θεότητες της γονιμότητας; Η συντηρητική δύναμη της παράδοσης, και μάλιστα της λατρευτικής, είναι μεγάλη. Ο ευρύτερος εξάλλου χώρος της Θράκης είναι από τους τόπους που κατερχόνη διατήρησαν πανάρχαια δρώμενα και τελετουργίες, όπως τις θυσίες, γονιμικές μινικές παραστάσεις, τ' αναστενάρια κλπ. Το θέμα χρειάζεται συστηματική επιτόπια έρευνα και μελέτη άλλων, παράλληλων πολιτισμικών στοιχείων.

Το ζήτημα είναι, ως πρότε θα υπάρχουν στην 'μβρο κάτοικοι ελληνικής καταγωγής που θα συντηρούν την ελληνική πολιτισμική συνέχεια, σε ποια των καιρών;

Σημειώσεις

* Ανακίνωση στο Πανιμβριακό Συνέδριο, Αθήνα, Ιούνιος 1991.

1. Ο ελληνικής καταγωγής πληθυσμός της Κων/πόλεως, της 'μβρος και της Τένεδου, σύμφωνα με τη Συνθήκη της Λωζάνης (24.7.1923), δεν ανταλλάχθηκε αλλά παρέμεινε υπό την τουρκική κυριαρχία. Σύμφωνα με τη Συνθήκη, οι ελληνικής καταγωγής χριστιανοί, όπως και οι άλλοι μη μουσουλμανικοί πληθυσμοί της Τουρκίας, έχουν δικαίωμα να μιλούν και να διδάσκονται τη μητρική τους γλώσσα, να διατηρούν τον πολιτισμό και τη θρησκεία τους, κλπ. Το πόσο τηρήθηκαν δλ' αυτά από τις τουρκικές κυβερνήσεις είναι γνωστό. Βλ. Γεωργίου Τενεκίδη, 'μβρος και Τένεδος, Θεσ/νίκη 1986.

2. Φθάνουν 'μβριοι όχι μόνον από την Πόλη, τη Θεσσαλονίκη και την Αθήνα, αλλά και την Αμερική, τη Β. Ευρώπη, την Αυστραλία, την Αφρική. Για μερικούς, το «κάλεσμα» είναι τόσο δυνατό, που ακόμα κι αν έχουν αποφασίσει για κάποιους λόγους να μην

πάνε στην Ίμβρο, τους είναι αδύνατο να μη βρεθούν εκεί το Δεκαεπταύγουστο. Είχα προσωπική εμπειρία ενός περιστατικού τέτοιου είδους. Ίμβρια, γιατρός το επάγγελμα, που μένει μόλιμα στη Ρόδο, ζήτησε την παραμονή της Παναγίας στο σπίτι της και κατάφερε να βρούκεται το βράδυ της ίδιας ημέρας, στον Εσπερινό της Παναγίας, στ' Αγρίδια (Γα όσους ξέρουν τις αποστάσεις, τις συγκοινωνιακές δυσκολίες και τις διατυπώσεις που απαιτούνται είναι ευνόητο ότι πρόκειται περί άλλου).

3. Το ταξίδι μου είχε περιηγητικό χαρακτήρα και ομολογώ πως βρέθηκα εντελώς απροετοίμαστη να παρακολουθώ και να προσπαθώ να καταγράψω τα διαδραματιζόμενα. Θα ήταν εύλογο έργο να οργανωθεί κάποια ομάδα έρευνας για να μελετήσει και να καταγράψει επί τόπου τα στοιχεία του ελληνοκατοικού λαϊκού πολιτισμού που απειλείται, όσο είναι ακόμα καιρός.

4. Σύμφωνα με την τουρκική απογραφή του 1951, το χωριό είχε 1076 Έλληνες κατοίκους (βλ. περ. Ίμβρια, 51-52 [1951]) και 171 μαθητές στο δημοτικό σχολείο του. Στο χωριό εκτρέφονταν τα περισσότερα γιδιόπρόβατα του νησιού.

5. Σχετικά με την ίδρυση της εκκλησίας της Παναγίας στ' Αγρίδια καθώς και παράδοση αιτιολογική της προέλευσης του έθιμου της θυσίας εκεί, βλ. Γ. Ν. Αικατερινιώδης, 1979, σ. 96. Όταν ζήτησα από παλιό Αγριδιανό που μένει τώρα στην Αθήνα να μου εξηγήσει τι είναι, ενώ η εκκλησία είναι αφιερωμένη στον Ευαγγελισμό, το πανηγύρι γίνεται στην Κοίμηση της Παναγίας, μου απάντησε, «έτσι το βρήκαμε», και συμπλήρωσε πως, όταν κάποτε ένας προύχοντας πρότεινε να σταματήσει η θυσία και το πανηγύρι, ακριβώς επειδή δεν ταίριαζε με τη γιορτή της εκκλησίας, του ψόφησε το ένα απ' τα δύο βόδια που είχε για το ζευγάρι. Έτσι τον επόμενο χρόνο το πανηγύρι ξανάγειν και ο προύχοντας θυσία το άλλο βόδι στη Χάρη της. Όχι μακριά από τ' Αγρίδια πάντως, κοντά στο Σχοινούδι, στη θέση Μεσοδή, είναι το εκκλησάκι της Παναγίας της Μπαλωμένης, αφιερωμένο στην Κοίμηση, στο οποίο γίνεται επίσης πανηγύρι την επομένη, με θυσία και έγκοιμηση. Εκεί υπάρχει και πηγή.

6. Στον ευρύτερο ελληνικό χώρο, το κουρμπάνι της Παναγίας στις 15 Αυγούστου είναι από τα λιγότερο διαδεδομένα. Έχουμε μαρτυρίες ότι γινόταν ή γίνεται ακόμα στη Θράκη και τα Θρακικά νησιά, τις Β. Σποράδες, την Εύβοια, τη Μακεδονία, την Ήπειρο, την Πελοπόννησο, τη Μικρά Ασία και τα Δωδεκάνησα (Γ. Ν. Αικατερινιώδης, 1979, σσ. 93-96).

7. Παλιότερα αφάζονταν 12-15 ταύροι (αξίας, σήμερα 1.500.000 δρχ. περίπου) ή και περισσότεροι. Το 1990 θυσιάστηκαν επτά ταύροι.

8. Για τη σύγκριση του τυπικού της θυσίας στ' Αγρίδια με τον τυπικό της θυ-

σίας γενικότερα, βρβλ. Γ. Ν. Αικατερινιώδης, 1979, σσ. 166-172.

9. Η φωτογραφία είναι προηγούμενης χρονιάς, μια που δεν μπόρεσα εκείνη την ημέρα να φωτογραφίσω τον αγιασμό.

10. Ο Γ. Μέγας (Θυσία ταύρων... 1911, σ. 152), περιγράφοντας τη θυσία στον Άϊ-Βλάση, λέει επί λέξει: «πρηνά συρρέοντες εις το αλώνιον περί του ταύρου άνδρες και παΐδια, ουδεμία δε γυνή...». Στα Αγρίδια παρατήρησα πως οι ηλικιωμένες γυναίκες προσέρχονται, αλλά στέκονται απόμαρα από το χώρο της θυσίας και παρακολουθούν με δέος και κάποιο αποτροπαισμό την όλη τελετή, όπως φαίνεται χαρακτηριστικά και στην εικόνα αρ. 4. Μόνο νεότερες κοπέλες, που δεν μένουν πια στην Ίμβρο, πλησίασαν με άνεση το χώρο. Η παρουσία των παιδιών (αγοριών κυρίως) ήταν και εδώ έντονη, δεν σταύρωναν ωστόσο με το αίμα του θύματος το μέτωπό τους (Γ. Α. Μέγας, ό.π.). Ήταν σοκαρισμένα από το θέαμα και αρκετά έκλαιγαν, λυπούμενα τους μικρούς ταύρους, τους οποίους χάιδευαν μέχρι λίγο πριν από τη σφαγή.

11. Η ενασχόληση των ανδρών με το ψήσιμο των σφαγίων στις τελετουργίες του γάμου, των πανηγυριών, των γιορτών (Πάσχα) κλπ. είναι παραδοσιακή. Εδώ είναι αξιοπρόσεκτο το ότι οι άνδρες ασχολούνται με το μαγειρείο, το θράσμο δηλαδή της «κουρκούτας».

12. Παλιότερα, μόνο για το κρέας, χρειαζόντουσαν 12-13 λεβέτια. Είναι εύλογη η εκκ. αρ.00 (Γ. Ν. Αικατερινιώδης, 1979, πιν. VII, εκκ. 1). Πρόκειται να έχει τροποποιηθεί κατά το μεσοπόλεμο, αν κρίνουμε απ' το ντύσιμο (δεν αναφέρεται χρονολογία). Οι άνδρες παρασκευαστές της κουρκούτας είναι μόνο παλιό και νεότερο ενδυμασία. Το κοινό που παρευρίσκεται είναι μόνο παιδιά και άνδρες ντυμένοι «ευρωπαϊκά», πράγμα που ίσως υποδηλώνει ότι ανήκουν σε διαφορετική κοινωνική ομάδα.

13. Η έννοια των «παρχών» ήταν εντονότερη παλιότερα, που πρόσφεραν ψωμί φτιαγμένο απ' το καινούργιο σιτάρι κάθε χρονιάς, το «αυτοζύμιο» ή «γοργό», δηλαδή επτάζυμο.

14. Σημειώτεον ότι ο Άγιος είναι προστάτης των γεωργών και των αρσενικών ζώων.

15. Στις κορυφές των δύο ψηλότερων ηφαιστειογενών βουνών της Ίμβρου, του Προφήτη Ηλία (Αγριδιανό βουνό) και της Άρσας, υπάρχουν εκκλησία της Παναγίας, η Παναγιά Μνημοσύτισσα και η Παναγιά Άρσασινή, αντίστοιχα. Άλλα εκκλησάκια αφιερωμένα στη Χάρη της είναι η Παναγιά Καταβήγη («καταβόρεινη»), Παναγιά Μπαλωμένη, Παναγιά Ταξιδιανή κ. ά. Ξεχωριστά και εκκλησίες είναι αφιερωμένες και στην Αγία Μαρίνα, Αγία Άννα, Αγία Θεοδώρα, Αγία Παρασκευή κ. ά.

16. Στην Αγία Μαρίνα π.χ., το 1989, στη γιορτή του Αγίου Φανουρίου θυσιάστηκαν 49 κριάρια. Σημειώω πως το 1951 εκτρέφονταν στην Ίμβρο 988 βό-

δια (βλ. περ. Ίμβρος, 51-52 [1951]).

17. Είναι εντυπωσιακή η εμμονή στη διαζωγή της θυσίας την ημέρα της Κοίμησης, σε σχέση και με την παράδοση της σημ. αρ. 5. Οι γιορτές της Παναγίας σε πανελλαδική κλίμακα έχουν έντονα στοιχεία χθόνιας λατρείας. Δεν είναι άσχετο το γεγονός πως πολλές εκκλησίες της Παναγίας είναι χτισμένες μέσα ή κοντά σε σπηλιές. Τη σχέση της με τη γη και τη γεωργία επίσης δηλώνει και η γιορτή της Παναγίας στο μέσο της σποράς, στις 21 Νοεμβρίου, με τα γεωργικά λατρευτικά έθιμα που περιλαμβάνει (προσφορά απαρχών κλπ.).

18. Σε αρκετά μέρη ακολήθηκε κατά καιρούς από την Εκκλησία αυστηρή πολεμική κατά των θυσιών, ως ειδωλολατρικού εθίμου.

19. «... Το κυριότερον όμως κέντρον της λατρείας των Καθιέρων, ένθα διετήρησεν αυτή την αρχαίαν υποδομιακήν των μέχρι των ελληνικών και ρωμαϊκών χρόνων και απετέλεσε την φωτοβόλον εστίαν της, είναι η άλιουσι των νησών ήτις επεκτείνεται εκ της Ευβοίας μέχρι του Ελληνισπόντου και όπου ακριβώς όλοι οι παραδόσεις της Ελλάδος ξεκινούν την μέχρι πολύ βραδίας εποχή διακρινόμενη των Ελλήνων καθάρων πελαγονικήν φυλήν, ευρισκαν το τελευταίον καταφύγιον της...» (Α. Ν. Λέτσας, σ. 287).

Βιβλιογραφία

Αικατερινιώδης Γ. Ν., Νεοελληνικές αιματηρές θυσίες. Λειτουργία - μορφολογία - τυπολογία. Διδακτορική διατριβή, Αθήνα 1979.

- Η λαϊκή πανηγύρι του Αγίου Συμεώνος εις Μεσολλόγγιον κατά την Πενητηκοστήν, Επιτηρήσι Κέντρου Ερευνών της Ελληνικής Λαογραφίας 18-19 (1965-1966), σσ. 181-193. Αλεξάνδης Ελευθ. Π., Τα γένη και η οικογένεια στην παραδοσιακή κοινωνία της Μάνης, Αθήνα 1980, σσ. 149-153, 155.

Alexiou Margaret, The ritual lament in Greek tradition, Cambridge University Press, 1964, σσ. 10, 45-47.

Ανδρέου Γιάννα - Ηλίας, Η Ίμβρος στην αρχαιότητα, στο ανά χειρας τεύχος της Αρχαιολογίας, σ. 92. Ανδριώτης Νικόλαος Π., Λεύκιωμα της νήσου Ίμβρου, εν Αθήναις 1938, τύπος Ι. Βάρτσου.

Ανώγειμος, Αναπόκριση από την ιμωρική παροικία της Σαλαμίνας, Ιμβριολογία 33-34 (1990), σ. 584. — Τα αγωγιστικάκια πανηγύρι της Ίμβρου, Αναβίωση στη Νέα Μιχαλάς, Ιμβριολογία 33-34, σσ. 583-584. Βλάχου Ελένη, Ασαφροαφία και ιστορία της Ίμβρου, Αρχαίον Θράκης 38 (1975), σσ. 227-274.

Braudel Fernand, Η Μεσόγειος. Ο χώρος και η ιστορία, μτφ. Έφη Αβδελά - Ρίτα Μπετινιώτη, Αθήνα 1990, σσ. 145 κ. ε.

Caraveli - Chaves Anna, Bridge

between worlds: The women's ritual lament as communicative event. *Journal of American Folklore* 93 (1980), σσ. 129-157.

Γκιζέλης Γρηγόρης, Ηπειρωτικά θρησκευτικά πανηγύρεις, Πρακτικά Α' Συμποσίου Βορειοελλαδικού Χώρου, Θεσ/νίκη 1975, σσ. 21-33.
Danforth Loring, The death rituals of the rural Greece, Princeton University Press, 1982.

Δεμερτζής Δ., Η αναβίωση του εθίμου της «κουρκούτας» στη Μηχανιώνα, *Ιμβριώτικα* 16 (1986), σσ. 224-225.

Δευτεράρας Άγγελος Ν., Ο όρκος κατά την γέννηση και την τελευταία διατριβή επί διδασκτορία, Αθήνα 1978, σσ. 121 κ.ε.

Ελληνική Μυθολογία, Εκδοτική Αθηνών, τ. 2, σσ. 302-308.

Ζαφειριάδης Π., Εκκλησιαστική ιστορία της 'Ιμβρου, Θρακικά 45 (1971), σσ. 259-297.

Ζεγκίνης Κώστας, Τα ξακλήσια και τα πανηγύρια του νησιού μας, *Ιμβριώτικα* 8 (1984), σσ. 74-75.

Ηρόδοτος, Ε 26-27.

Farnell L. R., The Cults of the Greek States, Oxford 1896, vol. 1, σσ. 88-101.

Flacelière Robert, Ο δημόσιος και ιδιωτικός βίος των αρχαίων Ελλήνων, μτφ. Γ. Δ. Βανδώρου, Αθήνα 1980, σ. 239.
Κακούρη Κατερίνα, Διονυσιακά, Αθήνα 1963.

—Θρακομακεδονικά δράματα, Πρακτικά Α' Συμποσίου Λαογραφίας Βορειοελλαδικού Χώρου, Θεσ/νίκη 1975, σσ. 235-262.

Κεφαλληνιάδης Ν. Α., Η λατρεία της Παναγίας στα ελληνικά νησιά, τ. Ι, Αθήνα 1990, τ. ΙΙ, Αθήνα 1991.

Κορρές Γεώργιος Στ., Επιθώσεις εκ των θυσιών ταύρων, Αθηνά 73-74 (1972-1973), σσ. 879-913; 76 (1977), σσ. 205-227.

Κουκουλέας Φαίδων, Επιθώσεις εθίμων τινών περί την ταφήν, Ημερολόγιον Μεγάλης Ελλάδος, 1929, σσ. 369-382.

—Βυζαντινών νεκρικά έθιμα, Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών 16 (1940), σσ. 3-80.

Κουριδής Κωνσταντίνος Γ., Τα αρχαία ελληνικά μυστήρια, εν Αθηνάς 1934, σσ. 2-50.

Κυριακίδης Στίλβων Π., Θυσία ελάφου εν νεοελληνική παραδόσει και συναεταίριος, *Λαογραφία* 6 (1917), σσ. 189-215.

Κυριακίδου-Νέστορος Άλκη, Λαογραφικά μελετήματα, Αθήνα 1975, σσ. 28-29.

Lawson John S., Modern Greek Folklore and Ancient Greek Religion. A study in survivals, University books, New York 1964, κυρίως σσ. 98 κ.ε., 361 κ.ε., 493, 528, 531 κ.ε.

Λεκατσός Παναγής, Η ψυχή, Αθήνα 1959, σσ. 332 κ.ε., 397 κ.ε., 406 κ.ε.
Lessa William A.-Vogt Evon Z., Reader

in comparative religion, an anthropological approach, New York 1958.

Λέτσας Αλέξανδρος Ν., Μυθολογία της γεωργίας, τ. ΙΙ, Θεσ/νίκη 1952, σσ. 284-306, 388-450.

Λουκάτος Δημ. Σ., Εισαγωγή στην ελληνική λαογραφία, Αθήνα 1977, σσ. 257 κ.ε.

— Η θρακική λατρεία των αγιασμάτων, λαογραφικά και εθνολογικά στοιχεία, Πρακτικά Β' Συμποσίου Λαογραφίας Βορειοελλαδικού Χώρου, Θεσ/νίκη 1976, σσ. 229-240.

— Αι λαογραφικοί περί τελευταίης ενδείξεις παρά τω Ιωάννη Χρυσοστόμω, Επετηρίς Λαογραφικού Αρχείου 2 (1940), σσ. 30-117.

— Το έθιμον της βασιλόπιτας, Μικρασιατικά Χρονικά 10 (1962), σσ. 104-141.

Μέγας Γ. Α., Ελληνικά εορτά και έθιμα λαϊκής λατρείας, Αθήνα 1957. (Μεταφορά του βιβλίου στη δημοτική από τον Γιώργο Καραμπουγίδη, Ελληνικές γιορτές και έθιμα λαϊκής λατρείας, Αθήνα 1988).

— Θυσία ταύρων και κριών εν τη ΒΑ Θράκη, *Λαογραφία* 3 (1911), σσ. 148-171.

— Η έννοια και ο χαρακτήρ των αναστεναρίων, *Λαογραφία* 29 (1974), σσ. 3-18.

— Ζητήματα ελληνικής λαογραφίας, ανατύπωση, Αθήνα 1975, σσ. 166-205.

Μερακλής Μιχάλης Γ., Ελληνική λαογραφία, κοινωνική συγκρότηση, Αθήνα 1984, σ. 131.

— Ελληνική λαογραφία, ήθη και έθιμα, Αθήνα 1986, σσ. 79-83, 123 κ.ε.

— Τί είναι ο folklorismos, *Λαογραφία* 28 (1972), σσ. 27-38.

— Διαβρώσεις και επιθώσεις στον λαϊκό πολιτισμό της Β. Ελλάδος, *Λαογραφία* 29 (1974), σσ. 85-92.

Μουστοεξίδης Ανδρέας-Κουτλουμουσιανός Βαρβολομαίος, Υπόμνημα ιστορικών περί της νήσου 'Ιμβρου, εν Κων/πόλει 1845 (α' έκδ.) εκ της τυπογραφίας Α. Κορομηλά και Π. Παπάτη, εν Αλεξάνδρεια 1904 (β' έκδ.) υπό Γ. Δ. Εικοσιδουά, Αθήνα 1978 (γ' έκδ.).

Μας Μαρσέλ, Το δώρο, μτφ. Άννας Σταματοπούλου-Παραδέλλη, Αθήνα 1979, σσ. 117 κ.ε., 127.

Nilsson Martin P., Ιστορία της αρχαίας ελληνικής θρησκείας, μτφ. Αικ. Παπαχωμιπούλου, β' έκδ., Oxford University Press 1949, σσ. 98-100.

— Ελληνική λαϊκή θρησκεία, μτφ. Ι. Θ. Κακριδί, Αθήνα 1953.

Ντάντας Νίκος, Ιστορική και λαογραφική μελέτη της 'Ιμβρου, Θεσ/νίκη 1982.

Ξεινός Κώστας, Λαογραφικά της 'Ιμβρου, τ. Ι, Θεσ/νίκη 1987, τ. ΙΙ, Θεσ/νίκη 1988.

— Πανηγύρια του Αυγούστου στην 'Ιμβρο, *Ιμβριώτικα*, τεύχ. 9 (1984), σσ. 82-83.

— Παναγία Η απαλωμένη, 'Ιμβρος, τεύχ. 15 (1948).
Οικονομίδης Δημ. Β., Ο θρήνος του νεκρού εν Ελλάδι, Επετηρίς Κέντρου Ερευνών της Ελληνικής Λαογραφίας, ΙΗ' -ΙΘ' (1965-1966), σσ. 11-38.

Παυδούσης Μ., Το αίμα στις δεσποδαίμονες συνθήσεις και την δημόσιον ιατρικήν, *Λαογραφία* 29 (1974), σσ. 249-289.

— Πανηγυριστής-, *Ιμβριώτικα* πανηγύρια, περ. 'Ιμβρος 51-52 (1951), σσ. 37-38.

Rapamanoli-Guest Anna, Grèce, fêtes et rites, Paris, σσ. 80-95.

Πασαδικός Αριστείδης, Η λαϊκή αρχιτεκτονική της 'Ιμβρου, Αθήνα 1973.

Picard C. N.-Reinach A. J., Voyage dans la chersonnèse et aux îles de la mer de Thrace, B. C. H. 36 (1912), σ. 324.

Πολίτης Ν. Γ., Τα κατά την τελευταίην, *Λαογραφικά σύμμεκτα*, τ. Γ', Αθήνα 1931, σσ. 232-322.

Ρωμαιοί Κ., Λαϊκές λατρείες της Θράκης, Αρχαίον Θρακικόν Λαογραφικόν Θησαυρόν ΙΑ' (1944-1945), σσ. 1-13.

Σπυριδάκης Γεώργιος Κ., Τα κατά την τελευταίην έθιμα των Βυζαντινών εκ των αγιολογιών πηγών, Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών 20 (1950), σσ. 75-171.

— Επιθώσεις λαϊκής πίστεως, λατρείας και τέχνης εκ της βυζαντινής περιόδου εις την Β. Ελλάδα, Πρακτικά Α' Συμποσίου Λαογραφίας Βορειοελλαδικού Χώρου, Θεσ/νίκη 1975, σσ. 235-262.

Στράβων, Β 2, 5.

Ψωμά Ελένη, χειρόγραφον δακτυλογραφημένο κατατεθειμένο στην Εθνική Βιβλιοθήκη με λαογραφικά της 'Ιμβρου.

Bull Sacrifice and Funerary Rites at Aghridia, Imbros Island

E. Psychoghiou

On Imbros, despite the fierce persecutions against the population of Greek origin inhabiting the island, that has caused its natural diminishing, many religious and other rites still survive that derive from the Hellenic and Pre-hellenic antiquity. Such customs, among others, are the sacrifice of bulls on the 15th of August at Aghridia and the necrodeiphron the cemetery visiting, that is, on that same day, which is accompanied by food offerings to the dead and joint meals on the graves.

This article not only includes a description of the relevant customs, as they were performed in August 1990, but also underlines the specific elements indicative of the age-long, continuous cultural presence of Hellenism on the island of Imbros.